



Laz Ömer Efendi'nin nesih hattıyla Nebe' sûresinin ilk âyetleri (Kerem Kıyak koleksiyonu)

sinin ölümüyle Galatasaray Mektebi'nde boşalan hat hocalığına Osman Şâkir Efendi tayin edilmiştir.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 165; *Sicill-i Osmânî*, III, 598; Fethi İsfendiyoğlu, *Galatasaray Tarihi*, İstanbul 1952, I, 480-481; İbnülemin, *Son Hattatlar*, s. 259-261; Şevket Rado, *Türk Hattatları*, İstanbul, ts. (Yayın Matbaacılık), s. 195; Talip Mert, *II. Mahmud'un Sanat Çevresi* (yüksek lisans tezi, 2002), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 132-133; M. Uğur Derman, *Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi Hat Koleksiyonundan Seçmeler*, İstanbul 2002, s. 134-135.



M. UĞUR DERMAN

#### LAZARUS-YAFEH, Hava

(1930-1998)

#### İsraili şarkiyatçı.

6 Mayıs 1930'da Almanya'da Wiesbaden'da doğdu. Babası, Wiesbaden yahudi cemaatinin son liberal dinî lideri Rabbi Paul (Pinhas) Lazarus'tur. 1939'da aile Filistin'e göç edince orta ve üniversite tahsilini Hayfa'da yaptı. Alman yahudileri tarafından kurulan özel bir okulda (Ha-Bet Ha-Sefer Ha-Realî) tahsil gördükten sonra 1950'de Hayfa Eğitim Koleji'nden mezun oldu. 1954'te İsraili eğitimci yazar Immanuel Yafeh ile evlendi. Kudüs İbrânî Üniversitesi'nde lisans (1953) ve yüksek lisans öğrenimini tamamladı (1958). 1965'te ay

nı üniversitenin İslâm ve Ortadoğu Araştırmaları Bölümü'nde David Hartwig Banneth'in danışmanlığında Gazzâlî üzerine hazırladığı teziyle (*Ofyam ha-sifrutî şel kitve Algazali: Mehkarim bi-leşono şel Algazali*) doktor unvanı aldı. 1966 yılından itibaren aynı bölümde önce okutman, ardından doçent (1973) ve profesör (1980) olarak görev yaptı. Harvard (1965-1966, 1994), Oxford (1980, 1985) ve Princeton (1991) gibi itibarlı üniversitelerde misafir araştırmacı olarak bulundu. Amerikan reformist yahudi teşkilâtının din adamı yetiştirme merkezi olan Hebrew Union College 1993'te kendisine fahri doktor unvanı verdi.

Lazarus-Yafeh'nin başlıca araştırma konuları İslâm dini ve kültürü, müslüman, yahudi, hristiyan polemikleri ve Ortaçağ müslüman âlimlerinin Kitâb-ı Mukaddes'le ilgili eleştirileridir. Yazılarında Yahudilik ve Hıristiyanlığın erken dönemde İslâm üzerinde ve aynı şekilde İslâm'ın da özellikle Yahudilik üzerindeki etkisini inceledi, bu etkileşimi farklı yönlerden ortaya koymaya çalıştı. İslâm'ın yabancı dinî unsurları İslâmlaştırma gücünü ve bu dinin son derece güçlü ve tâviz vermez bir monoteizmi temsil ettiğini vurgulamakla birlikte, Ernest Gellner'in yüksek İslâm-halk İslâm'ı biçimindeki ayırımına benzer şekilde (dinlerdeki havas-avam ayırımına ilk defa Bîrûnî işaret etmiştir) popüler İslâm'ın her zaman bu ideale ulaşamadığını, önceki / yerel inanç ve ritüelleri bünyesinde barındırdığını ileri sürdü (*Some Religious Aspects of Islam*, s. xi-xii). Kitâb-ı Mukaddes'in müslümanlar tarafından tenkidi geleneğiyle ilgili çalışmalarında ise Ortaçağ müslüman âlimlerinin rabbânî ve hıristiyanî kaynakların yanı sıra İslâm öncesi pagan, gnostik vb. heretik görüşleri de kullandığını, böylece antik gelenekle modern Avrupa eleştiri geleneği arasında aracılık rolü üstlendiğini belirtti. Ayrıca önemli bir tesbit olarak müslüman eleştiri geleneği içinde bazı kayıp yahudi malzemenin de bulunabileceğine işaret etti (*Intertwined Worlds of Islam*, s. xi). 6 Eylül 1998'de Kudüs'te ölen Lazarus-Yafeh, İslâm dininin farklı yönleri ve bilhassa Yahudilik'le münasebetine dair İngilizce ve İbrânice kaleme aldığı kitapların yanı sıra çok sayıda makale yazmıştır.

**Eserleri. 1.** *Studies in al-Ghazzâlî* (Jerusalem 1975; İbrânice baskı: *Ofyam ha-sifrutî şel kitve Algazali: Mehkarim bi-leşono şel Algazali*, Yeruslayim 1965). Lazarus, doktora tezine dayanan bu çalışmasında Gazzâlî'ye ait eserlerin edebî yönünü ele

almaktadır. **2.** *Some Religious Aspects of Islam: A Collection of Articles* (Leiden 1981). Müellifin 1970-1977 yıllarında çeşitli dergilerde İbrânice ve İngilizce olarak yayımlanmış makalelerinden oluşan bu eserinde Ömer el-Hattâb'ın İslâm'ın Pavlus'u olup olmadığı, haccın dinî diyalektikliği, müslümanların dinî bayramları, İslâm'da dinî kurtuluş kavramı, Kudüs'ün İslâm'daki kutsiyeti, Yahudilik ve İslâm arasındaki etkileşimin bazı yönleri, Ezher ulemâsının çağdaş dinî düşünceleri, Kâbe ve hacca yönelik modern müslüman anlayışı gibi konular bulunmaktadır. **3.** *Intertwined Worlds: Medieval Islam and Bible Criticism* (Princeton 1992; İbrânice baskı: *Olamot şezurim: bikoret ha-Mikra ha-Muslemî bi-Yeme ha-benayim*, Yeruslayim 1998). Lazarus'un en önemli çalışması olup 1993 İsrail Oryantal Çalışmaları ödülüne lâyık görülmüştür. Eserde müslüman âlimlerin Kitâb-ı Mukaddes eleştirisi, Ezra-Üzeyir ilişkisi, Hz. Muhammed'in müjdelenmesi ve Kitâb-ı Mukaddes'in Arapça çevirileri vb. konular ele alınmaktadır. **4.** *Sofrim Muslemim 'al Yehudim ve-Yahadut: ha-Yehudim be-kerev şekhenehem ha-Muslemim* (Yeruslayim 1996). Müslüman âlimlerin Yahudilik ve yahudilerle ilgili görüşlerine dair İbrânice bir çalışmadır. **5.** *The Majlis: Interreligious Encounters in Medieval Islam* (ed. H. Lazarus-Yafeh v.dğr., Wiesbaden 1999). Eserde Ortaçağ müslüman meclislerindeki dinler arası tartışma ve münazaralar farklı yönleriyle anlatılmaktadır. **6.** *Perakim be-toldot ha-'Arvim ve ha-Islam* (Tel Aviv 1967). Arap ve İslâm tarihi üzerine yapılmış bir çalışma olup İbrânice yazılmıştır.

Lazarus'un başlıca makaleleri de şunlardır: "An Inquiry into Arab Education" (*Asian and African Studies*, sy. 8 [Jerusalem 1972], s. 1-19); "Some Notes on the Relationship Between Jews and Christians under Muslim Rule" (*Immanuel*, sy. 5 [Windhoek 1975], s. 85-93); "Some Halakhic Differences Between Judaism and Islam" (*Tarbiz* [Yeruslayim, January 1982], s. 207-225); "Contemporary Fundamentalism: Judaism, Christianity, Islam" (*The Jerusalem Quarterly*, sy. 47 [Jerusalem 1988], s. 27-39); "Some Differences Between Judaism and Islam as Two Religions of Law" (*Religion*, XIV/2 [London 1984], s. 175-191); "The Contribution of a Jewish Convert from Morocco to Muslim Polemics Against Jews and Judaism" (*Pe'amim*, sy. 42 [Yeruslayim 1990], s. 83-90); "Jewish Knowledge of the Qur'an"

(Sefunot, sy. 5 [Yeruşalayim 1991], s. 37-47 [İbrânce]); "Medieval Muslim Attitudes Towards the Qur'an and the Bible" (*Les retours aux écritures: Fondamentalismes présents et passés*, ed. Éveline Patlagean – Alain Le Bouluec [Paris 1993], s. 253-267); "Continuity and Innovation in Egyptian Islam" (*Egypt from Monarchy to Republic: A Reassessment of Revolution and Change*, ed. Shimon Shamir, Boulder 1994, s. 173-180); "Tahrif and Thirteen Torah Scrolls" (*Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, sy. 19 [Jerusalem 1995], s. 81-88); "Some Neglected Aspects of Medieval Muslim Polemics against Christianity" (*Harvard Theological Review*, LXXXIX/1 [New York 1996], s. 61-84); "Jerusalem and Mecca" (*Judaism: A Quarterly Journal of Jewish Life and Thought*, XLVI/2 [New York 1997], s. 197-205); "The Transplantation of Islamic Studies from Europe to the Yishuv and Israel" (*The Jewish Discovery of Islam: Studies in Honor of Bernard Lewis*, ed. Martin Kramer, Tel Aviv 1999, s. 249-260); "Are There Allegories in Sufi Quran Interpretation?" (*With Reverence for the Word: Medieval Scriptural Exegesis in Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Jane D. McAuliffe v.dğr., Oxford 2003).

#### BİBLİYOGRAFYA :

Hava Lazarus-Yafeh, *Some Religious Aspects of Islam: A Collection of Articles*, Leiden 1981; a.m.f., *Intertwined Worlds: Medieval Islam and Bible Criticism*, Princeton 1992; *Intertwined Worlds of Islam: Essays in Memory of Hava Lazarus-Yafeh* (ed. N. Ilan), Jerusalem 2002.



SALİME LEYLA GÜRKAN

## LAZLAR

### Güney Kafkasya kökenli bir topluluk.

Bugün Türkiye'nin Rize merkez ile Ardeşen, Çayeli, İkizdere, Fındıklı, Pazar; Artvin'in Hopa ve Arhavi ilçeleriyle Gürcistan'ın Batum şehrinde yoğun biçimde yaşamaktadırlar. Gürcistan'dakiler Megrel, Türkiye'dekiler Laz adıyla bilinir. Tarih boyunca Laz, Tzan, Çani, Lazoi gibi isimlerle anılan Lazlar'a farklı topluluklar değişik adlar vermişlerdir. En eski yurtlarının Tuapse olduğu düşünülmektedir. Lazlar'dan bahseden Romalı tarihçi Plinius onların vatanını Batum'un kuzeyi olarak gösterir. Zamanla buradan güneye doğru inip Karadeniz sahilindeki diğer yerleşim merkezlerine yayıldıkları anlaşılmaktadır.

Laz ismi Romalılar'ın Kolhis bölgesine hâkim olmasından sonra ortaya çıkmıştır. Roma İmparatorluğu'nun Rioni havzası-

nı ele geçirmesinin ardından Roma kaynakları Gürcüler'in Egrisi diye bildiği bu bölgeyi Laodicia adıyla kaydetmeye başlamış, zamanla bu ad Lazioi ve Lazika'ya dönüşmüştür. Rioni havzasına Lazika ismini veren Romalılar bölgede yaşayanlara da Laz demişlerdir. Daha önce muhtemelen Megrel olarak bilinen bu halk Romalılar'ın verdiği yer adından türeyen bir isimle anılır olmuştur. Eskiçağ'da Laz adı daha çok Rioni bölgesinin yerli ahalisi için kullanılsa da Bizans kaynakları bazan bu kesimdeki Romalı olmayan herkesi Laz diye anmıştır. Ancak zamanla ismin anlamı daralmış ve bugün kastedilen topluluğu anlatmak için kullanılmıştır. Türkiye'de Laz ön adlı idarî isimler çeşitli şekillerde Cumhuriyet dönemine kadar yaşamıştır. XVI. yüzyıl başlarında yapılan idarî taksimatta Trabzon livasının Arhavi kazasında Laz nahiyesi mevcuttu. XIX. yüzyılın sonlarına kadar Rize ve doğusundaki yerler Laz adı taşıyan nahiye, sancak gibi birimler içerisinde yer almıştır. I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lazistan sancağı altı üye ile temsil edilmiştir. Osmanlı Devleti bölgeye hâkim olduktan sonra Lazlar'ın büyük kısmı İslamiyet'i benimserken Megreller hıristiyan olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu din değişikliği günümüze kadar iki taraf arasındaki en büyük farklılığı teşkil etmiştir.

İlkçağ kaynaklarında Lazlar'la ilgili yeterli bilginin bulunmayışı onların kimliği hakkında bugüne kadar süren tartışmalara yol açmıştır. Özellikle soğuk savaş yıllarında yazılan eserlerde ifade edilen bu farklı görüşler içerisinde Lazlar'ın Gürcü ya da Türk olabileceği vurgulanmış, bunun dışında onların Lezgiler'den, Peçenekler'den, Vizigotlar'dan ya da Çin-Tibet sınırında yaşayan Tao kabilelerinden biri olduklarına dair görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu iddiaların ciddi bir tarihsel ve kültürel temeli yoktur. Bazı araştırmacılar Lazlar'ın kökenini Çoruh boylarındaki antik Makron kabilesine bağlar. Makronlar hakkında ayrıntılı bilgi veren Ksenophon, Çoruh nehrinden batıya yöneldikleri sırada karşılaştıkları bu halkın uzun kafalı olduğunu, bu sebeple onlara "Makron" dediklerini yazar. Ancak milattan önce V. yüzyıl başlarına ait kaynaklarda geçen, içerisinde Makronlar'ın da bulunduğu antik toplulukların kimliklerini aydınlatmaya yetecek herhangi bir tarihî, antropolojik ya da edebî kanıt yoktur. Dolayısıyla aynı coğrafyada yaşayan Makron, Halib, Sanni, Mossinik, Tibaren gibi grupların günümüzdeki bir toplulukla bağlantılı

olduğunun iddia edilmesi varsayımdan öteye gitmez. Ayrıca Lazlar'ın antropolojik özellikleriyle ilgili kayıtlarda ortaya konan ölçüler Makronlar'dan farklıdır. Lazlar'ın fiziksel özelliklerine dair bilgi veren Allen onların kısa boylu, ince kemikli, koyu saçlı, koyu gözlü, esmer tenli, antropolojik özellikleriyle Megreller'e benzeyen bir topluluğu andırdıklarını kaydeder. Şemseddin Sâmî ise Lazlar'ın sima olarak Kafkas ırkına mensup bulduklarını, kafalarının büyük ve armudî, alınlarının açık, burunlarının düz, bazan da kemerli, saçlarının genellikle kestane rengi veya kumral, gözlerinin elâ ya da mavi, boylarının uzun olduğunu zikreder.

Lazca-Megrelce, Gürcüce ve Svanca ile birlikte Güney Kafkasya kökenli üç dilden biridir. Bu dil tasnifinde ortaya çıkan farklılıklar ve benzerlikler Lazlar'ın kökenini aydınlatmada başlıca dayanak noktasıdır. Söz konusu diller arasındaki benzerlikler Lazlar'la Megreller'in aynı kökenden geldiği kanaatini oluşturmuştur. Lazca ile Gürcüce arasında yapısal farklılıkların bulunduğu tesbit edilmesi sonucu Lazlar'ın Gürcü kökenli olduğu varsayımı gücünü yitirmeye başlamıştır. Lazlar'ın Türk olduğuna dair görüşler ise daha çok kültürel yakınlık temeli üzerine kurulmuştur. Din farkı dolayısıyla Lazlar'la Megreller arasındaki kültürel ayrışmayı öne çıkaran bazı araştırmacılar, müslüman kimliği altında uzun süre bir arada yaşayan Lazlar'la Türkler'in birbirine benzediği sonucuna ulaşmışlardır. Sosyolojik açıdan da bunu destekleyen veriler mevcuttur. 1990'lı yıllarda ana dili Türkçe'den farklı olan gruplar üzerinde yapılan araştırmalarda Lazlar'ın tamamına yakınının kendini Türk olarak tanımladığı ortaya çıkmıştır. Bu tür sonuçların Lazlar'ın kültürel kodlarının belirlenmesi yönünden büyük önemi vardır. Ancak tarihsel ve antropolojik bakımdan pek çok soru hâlâ cevap beklemektedir. Günümüze kadar gelen delillerle de yine belirli hususlar karanlıkta kalmaktadır. Bundan dolayı Lazlar'ı şimdilik Güney Kafkas halklarından biri olarak kabul etmek daha doğru bir yaklaşımdır. Özellikle Kafkaslar'ın güneyinde yapılacak arkeolojik çalışmalarla ve Lazca üzerindeki araştırmaların gelişmesiyle Lazlar'ın kökeni ve tarihi hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabileceği şüphesizdir.

**Tarih.** Lazlar'ın ilk yurtlarının neresi olduğu konusunda tarihî kayıtlar hayli yetersizdir. Kolhis'te Roma-Pers mücadelesinin şiddetlendiği zamanlarda Roma tarihçileri Lazlar'dan sıkça bahsederse de